

PIOTR KULESZA
MAŁGORZATA ŻAK-KULESZA

WARTOŚĆ SPOŁECZNA I WSPÓLNOTOTWÓRCZA
TERENÓW PRZYKOŚCIELNYCH
WIEJSKICH KOŚCIOŁÓW PARAFIALNYCH
ARCHIDIECEZJI LUBELSKIEJ

WPROWADZENIE:
SPOŁECZNA I KULTUROWA ROLA WSPÓŁCZESNYCH PARAFII
W POLSCE

Kościół katolicki w Polsce jest nośnikiem chrześcijańskich wartości narodu, przejawem jego pobożności, częścią wielowiekowej tradycji i tożsamości. Elementem dziedzictwa kulturowego oraz ostoją wartości moralnych. Z drugiej strony jest organizacją społeczną skupiającą ludzi wyznających podobne ideały i akceptujących określone struktury hierarchiczne oraz organizacyjne. Poprzez swoje zaangażowanie w problemy społeczne odgrywa istotną rolę w polskiej przestrzeni publicznej poszukując swojego miejsca i roli w zmieniającej się dynamicznie rzeczywistości społeczno-kulturowej. W tle postępującej sekularyzacji i laicyzacji i pomimo nasilającej się od lat 90 XX w. krytyce instytucji Kościoła i religii, próbuje na nowo oddziaływać na życie społeczne¹. Kościół, a zwłaszcza pojedyncza parafia, odpowiada zatem nie tylko na potrzeby duchowe mieszkańców, ale również pełni funkcje społeczne zwane

Dr inż. PIOTR KULESZA – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Przyrodniczych i Technicznych, Instytut Matematyki, Informatyki i Architektury Krajobrazu, Katedra Ochrony Środowiska Przyrodniczego i Krajobrazu; adres do korespondencji: ul. Konstantynów 1H, 20-708 Lublin; e-mail: pkulesza@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1721-932X>.

Dr MAŁGORZATA ŻAK-KULESZA – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Filozofii, Katedra Historii Filozofii w Polsce; adres do korespondencji: al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: malzak@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3601-4709>.

¹ Janusz MARIANŃSKI, „Kościół katolicki w Polsce w przestrzeni życia publicznego analiza socjologiczna”, *Politeja* 14, nr 46 (2017): 144-166.

inaczej ekstensywnymi². Obecnie stają się one coraz ważniejsze i odpowiadają na potrzeby współczesnych społeczeństw, zwłaszcza w zakresie działalności charytatywnej, oświatowo-edukacyjnej i rekreacyjnej, która jest możliwa dzięki współpracy z instytucjami samorządowymi i wychowawczymi np. szkołami³. Parafia jest także istotnym ośrodkiem kreowania kultury oraz jej upowszechniania. Nie jest jednak uznana za instytucję kulturalną, gdyż tworzenie kultury w instytucjach kościelnych ma charakter nieświadomy, a nawet przypadkowy. Tymczasem wiele aktywności wspólnotowych organizowanych przez parafie można w pełni uznać za przejawy działań kulturalnych. Są to zarówno wydarzenia religijne, które sprzyjają kreowaniu artystycznych działań, takich jak np.: przygotowywanie dekoracji grobu Pańskiego, szopek, ołtarzy na Boże Ciało lub oprawy muzycznej przez chóry oraz schole. Z drugiej strony odbywają się wydarzenia świeckie, gdzie członkowie parafii biorą czynny udział w przygotowaniu festynów, dożynek czy odpustów. Przejawem kulturalnej działalności parafii są również organizowane przy parafiach koncerty muzyki popularnej, sakralnej i klasycznej, prezentacje artystyczne, wernisaże oraz warsztaty grup zajęciowych dzieci i młodzieży. Wymienione działania mają charakter zarówno kulturotwórczy, jaki i wychowawczy, gdyż upowszechnianie kultury rozwija światopogląd, edukuje i aktywizuje wspólnotę parafialną. Odbywa się to również dzięki funkcjonującym przy parafiach świetlicom, przedszkolom, grupom teatralnym, stowarzyszeniom i ruchom adresowanym do dorosłych, młodzieży i dzieci⁴. Działające przy parafiach mikrostruktury w formie wspólnot i grup religijnych są bardzo ważnym elementem więziotwórczym i ewangelizacyjnym⁵. Ich dynamiczny rozwój miał miejsce szczególnie pod koniec lat 80. i w ostatniej dekadzie XX w. Wśród grup parafialnych są zarówno te o charakterze modlitewnym (np. Żywy Różaniec), jak i duszpasterskim (np. Ruch „Światło Życie”, Domowy Kościół), wychowawczym (np. Akacja Katolicka, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży,

² Elżbieta FIRLIT, „Więziotwórcza rola parafii we współczesnych społecznościach lokalnych”, w *Spoločności lokalne, konteksty przemian i innowacje*, red. Tomasz Herudziński, Piotr Swacha (Warszawa: Wydawnictwo SGGW, 2018), 85.

³ FIRLIT, „Więziotwórcza rola parafii”, 85; Jadwiga PLEWKO i Małgorzata SZYSZKA, *Parafia jako źródło wsparcia społecznego. Zasoby i potrzeby parafii archidiecezji lubelskiej* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2021), 57-78.

⁴ Beata KAMIŃSKA, „Rola kościołów i świetlic przykościelnych w organizowaniu imprez kulturalnych i pracy z dziećmi i młodzieżą”, *Muzyka. Historia. Teoria. Edukacja* 2 (2012): 151-164.

⁵ Zbigniew ZAREMSKI, „Małe wspólnoty religijne w służbie misji ewangelizacyjnej kościoła”, *Teologia i Człowiek* 64, nr 4 (2023) 4: 1-15, DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2023.029>, dostęp: 10.08.2024.

Stowarzyszenie Harcerstwa Katolickiego „Zawisza”, chóry), charytatywnym (*Caritas*) i doradczym (np. rady parafialne)⁶.

Takie społeczne, kulturalne i wychowawcze działanie parafii wynika ze zmian w Kościele rzymskokatolickim oraz jest pokłosiem postanowień Soboru Watykańskiego II i dokumentów posoborowych. W *Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”* Kościół wyraża świadomość zachodzących zmian społecznych i kulturalnych we współczesnym świecie, które wpływają na życie religijne oraz wartości. Zauważa zatem konieczność dostosowania się do aktualnych potrzeb ludzi i szukania nowych rozwiązań⁷. Mieszkańcy miast i wsi chcą już nie tylko „środków nieodzownych do życia, lecz także w pracy rozwijać swe wartości osobowe, co więcej, mieć swój udział w organizowaniu życia gospodarczego, społecznego, politycznego i kulturalnego”⁸. Kościół zastrzega jednak że „nie powinien wiązać się z żadną szczególną formą kultury albo systemem politycznym, gospodarczym czy społecznym, może z racji tej swojej uniwersalności stanowić najmocniejszą więź pomiędzy ludzkimi wspólnotami i narodami”⁹. Udział instytucji Kościoła w życiu społeczno-kulturalnym danej społeczności realizowany jest przede wszystkim we wspólnocie parafialnej, gdyż to parafia jest podstawową jednostką organizacyjną w Kościele katolickim oraz innych wyznaniach chrześcijańskich¹⁰. Według Kodeksu Prawa Kanonicznego stanowi ona wspólnotę wiernych, nad którą pieczę duszpasterską sprawuje proboszcz pod władzą biskupa diecezjalnego¹¹. Prospołeczny charakter parafii podkreśla zaś

⁶ FIRLIT, „Więziotwórcza rola parafii”, 84-85.

⁷ CONCILIIUM OECUMENICUM VATICANUM II, „Decretum de apostolatu Laicorum: *Apostolicam actuositatem*”, *Acta Apostolicae Sedis* 58 (1966), 837-864, tekst polski: SOBÓR WATYKAŃSKI II, „Dekret o apostolstwie świeckich *Apostolicam actuositatem*”, w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie* (Poznań: Pallottinum, 2002, s. 377-401, pkt. 4.

⁸ SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Dekret o apostolstwie świeckich*, s. 377-401, pkt. 4; 9.

⁹ Tamże, s. 377-401, pkt. 4.

¹⁰ O zmianach w funkcjonowaniu parafii na przestrzeni ostatnich dekad i jej współczesnej roli zob. Ryszard KAMIŃSKI, „Funkcje Tradycyjne i Nowe parafii terytorialne”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 32, z. 6 (1985): 63. Autor ten zaznacza, że wiele parafii nawet w społecznościach wiejskich nie jest miejscem rozwoju życia chrześcijańskiego, gdyż często są zbyt rozległe lub mają nieodpowiednią strukturę. Jeżeli z tych powodów parafia nie jest prawdziwą wspólnotą ludzi to powinna być wspólnotą wspólnot. W ten sposób na parafii ciąży obowiązek organizowania różnych grup i wspólnot, w których chrześcijanie mogliby realizować swoje potrzeby duchowe, społeczne czy kulturalne.

¹¹ „Codex Iuris Canonici Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus (25.01.1983)”, *Acta Apostolicae Sedis* 75, pars 2 (1983):1-317. Tekst polski w: *Kodeks Prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu* (Poznań: Pallottinum, 1984), kanon 515.

dekret uchwalony na Soborze Watykańskim II o apostołstwie świeckich
Apostolicam actuositatem W świetle tego dokumentu

Parafia dostarcza naocznego przykładu apostołstwa wspólnotowego, gromadząc w jedno wszelkie występujące w jej obrębie różnorakie właściwości ludzkie i wszechpiając je w powszechność Kościoła¹⁷. Niech świeccy przyzwyczajają się działać w parafii w ścisłej jedności ze swoimi kapłanami¹⁸, przedstawiać wspólnocie Kościoła problemy własne i świata oraz sprawy dotyczące zbawienia celem wspólnego ich omówienia i rozwiązania; współpracować w miarę sił we wszystkich poczynaniach apostołskich i misyjnych swojej kościelnej rodziny¹².

O roli współczesnej parafii wypowiada się również Jan Paweł II w adhortacji apostołskiej o katechizacji w naszych czasach (*Catechesi Tradendae*)¹³. Zdaniem papieża parafia jest „miejszem, w którym chrześcijanie, nawet niepraktykujący, złączeni są ścisłymi więzami [...]”, która „powinna pozostać krzewicielką i inspiratorką katechezy [...] i [...] być domem rodzinnym, braterskim i gościnnym, w którym ochrzczeni i bierzmowani uświadamiają sobie, że są ludem Bożym [...]”. Ojciec święty dodaje, że ważnym obowiązkiem parafii jest formowanie ludzi oddanych krzewieniu katechezy i służeniu społeczności, którzy zadbają o miejsca i wszystko to, co potrzebne do katechizacji. W parafii, jeżeli to konieczne, należy „dać stosowniejsze struktury, a przede wszystkim, by wlać w nią nowego ducha przez wzmożone angażowanie wiernych wybitnie uzdolnionych i doświadczonych, obowiązkowych i wielkodusznych”. Ważne jest zatem, by w proces współczesnej katechizacji w ramach wspólnoty parafialnej zaangażować różne ugrupowania, stowarzyszenia, ruchy i kluby wiernych zintegrowane ze strukturami Kościoła. By poprzez modlitwę, dobroczynność i pomoc charytatywną uczestniczyły one w wychowaniu w wierze¹⁴. Według II Polskiego Synodu Plenarnego Kościół pełni rolę kulturotwórczą, a diecezje i parafie oprócz funkcji duszpasterskiej powinny być także środowiskiem kulturowym. Przejawiam tej działalności ma być wzorcowo prowadzona katecheza, staranna liturgia i otoczona troską świątynia¹⁵. We wspólnotach parafialnych powinny funkcjonować ośrodki Akcji Katolickiej będące wsparciem wychowawczym, duchowym i fizycznym dla para-

¹² SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Dekret o apostołstwie świeckich*, s. 377-401, pkt. 10.

¹³ JAN PAWEŁ II, „Adhortacja Apostolska *Catechesi tradendae* (16 października 1979)”, *Acta Apostolicae Sedis* 71 (1979): 1277-1340.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ II POLSKI SYNOD PLENARNY (1991-1999), *Ewangelizacja kultury i środków masowego przekazu* (Poznań: Pallottinum, 2001), 63, 108.

fian i ich rodzin. Według Synodu parafie powinny być miejscem kultywowania tradycji chrześcijańskich, ale również miejscowego folkloru, regionalnych artystów oraz współpracy ze świeckimi organizacjami kulturalnymi zwłaszcza placówkami samorządowymi¹⁶. Wyrazem apostołstwa wspólnoty parafialnej powinny być organizowane tygodnie kultury chrześcijańskiej oraz inne wydarzenia np. festyny czy przedstawienia teatralne¹⁷ itp. Sugeruje również zaangażowanie w kulturę fizyczną i rozwój sportu w wymiarze rekreacyjnym poprzez tworzenie parafialnych klubów sportowych, a nawet zakładanie boisk i budowanie sal gimnastycznych. Synod opowiada się za wprowadzeniem do akacji duszpasterskiej parafii różnych stowarzyszeń i organizacji¹⁸. Parafie powinny bowiem „kształtować umiejętności społeczne i postawy obywatelskie poprzez naukę współpracy w grupach i wspólnotach parafialnych”¹⁹. W ten sposób synod, w nawiązaniu do postanowień soborowych zaleca, aby współczesne parafie kościoła rzymskokatolickiego przyjmowały model „wspólnoty wspólnot”, co sprzyja integracji społecznej i jest gwarantem zapewnienia stałej formacji religijnej. Podstawowym zadaniem parafii, a przez to całej instytucji Kościoła, ma być przygotowanie wiernych do aktywnego życia w wierze oraz życiu lokalnej społeczności. W ten sposób urzeczywistnić się ma idea duszpasterstwa społecznego opartego na parafiach wspólnotowych²⁰. Tak zarysowany obraz Kościoła w odczuciu opinii publicznej w Polsce postrzegany jest jednak inaczej.

Według badań statystycznych przeprowadzonych przez CBOS w roku 2022 jedynie 27% ankietowanych uznało Kościół za wspólnotę wiary, a tylko 20% postrzegало przez pryzmat swojej parafii, z którą się utożsamiało²¹. Największe przekonanie o wspólnotowym charakterze Kościoła mają osoby pomiędzy 55 a 64 rokiem życia (34%) i powyżej 65 roku życia (39%) zatrudnione w rolnictwie lub też będące na emeryturze (po 39%). Krytyczny obraz instytucji Kościoła wyrażony w przekonaniu, że jest on niedostosowany do dzisiejszych czasów wyraziło 20% respondentów, z czego najwięcej (28%) w grupie

¹⁶ Tamże, 108.

¹⁷ Tamże, 109.

¹⁸ Tamże, 111.

¹⁹ II POLSKI SYNOD PLENARNY (1991-1999), *Potrzeba i zadania nowej ewangelizacji na przełomie II i III tysiąclecia chrześcijaństwa* (Poznań: Pallottinum, 2001), 15.

²⁰ Bogdan BIELA, „Duszpasterstwo społeczne Kościoła w świetle II Polskiego Synodu Plenarnego”, *Teologia Praktyczna* 3 (2002): 243-250.

²¹ Joanna OPERACZ, red., *Kościół w Polsce. Raport* (Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna–Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego J. Paderewskiego, 2023), 26.

wiekowej pomiędzy 34-44 rokiem życia, zatrudnieni w usługach i pracy biurowej (po 29%)²². Natomiast 26% pytanych uważa, że Kościół to księża i biskupi, którzy swoim postępowaniem zniechęcają wiernych. Taka opinia dominuje w najmłodszej grupie wiekowej od 18 do 24 roku życia (40%), z wykształceniem wyższym (40%), którzy pracują na własny rachunek (44%). Ogólnie badania opinii publicznej w Polsce potwierdzają spadek zaufania do Kościoła jako instytucji zaufania publicznego. W roku 2022 wskaźnik ten był na poziomie 48%²³, podczas gdy jeszcze w 2012 wynosił 69%²⁴. Ciekawym parametrem mówiącym nie tylko o religijnym aspekcie Kościoła, ale przede wszystkim o jego wymiarze instytucjonalno-wspólnotowym jest ocena związku z parafią. Według badań GUS w 2018 r. 66% mieszkańców Polski w wieku 16 lat i powyżej deklaroowało związek z lokalną wspólnotą parafialną, w tym 21,8% nadal odczuwało bardzo silną więź. Co ciekawe – dane te nie różniły się znacząco od wyników analogicznego badania przeprowadzonego przez GUS w 2015 r.²⁵

WSPÓLNOTOTWÓRCZA I SPOŁECZNA ROLA WSPÓŁCZESNYCH TERENÓW PRZYKOŚCIELNYCH, A ZAWŁASZCZA KOŚCIOŁÓW WIEJSKICH

Funkcja społeczna i kulturalna wspólnot parafialnych odbywa się zarówno na obszarach wiejskich, jak i w miastach, przy czym w dużych ośrodkach osadniczych napotyka dużo większą konkurencyjność ze strony innych, świeckich organizacji życia publicznego²⁶. Ponadto, jak zauważa II Polski Synod Plenarny, w dużych ośrodkach miejskich panuje większa anonimowość życia, przez co parafie nie budują poczucia wspólnoty. W małych miejscowościach, a zwłaszcza na wsiach, parafie mają charakter lokalnej wspólnoty opartej na

²² Marta BOŻEWICZ, „Zmiany religijności Polaków po pandemii,” *Komunikat z badań CBOS* 85 (2022): 4-5.

²³ OPERACZ, *Kościół w Polsce. Raport*, 26

²⁴ Marcin PRZECISZEWSKI i Rafał ŁĄCZNY, red., *Kościół w Polsce. Raport* (Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna, 2021), 19.

²⁵ Paweł CIECIELĄG i Anna BIENKUŃSKA, *Życie religijne w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018* (Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2018), 5-6.

²⁶ Sławomir KOKORZYCKI, „Parafia jako „instytucja kultury”, w: *Instytucje kultury w czasach kryzysu*, red. Jacek Sójka, Przemysław Kieliszewski, Piotr Landsberg, Marcin Poprawski (Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2009), 163.

relacjach sąsiedzkich²⁷. Jednakże problemem współczesnych parafii zarówno w miastach, jak i na wsi jest brak więzi, która powinna charakteryzować prawdziwą wspólnotę. W miastach utrudnione jest budowanie poczucia spójności wśród członków nowych parafii, z powodu rosnącej liczby parafii i anonimowości parafian. Na wsi natomiast jest pokłosiem procesów urbanizacyjnych, napływu nowych mieszkańców, co zaburza więź społeczną w starych układach relacji międzyludzkich. Podsumowując – parafie miejskie nie wytworzyły jeszcze autentycznych więzi wspólnotowych, a parafie wiejskie już je utraciły²⁸. Różnice te widoczne są również w poziomie zaufania do instytucji Kościoła oraz poczuciu związku z własnym wyznaniem. Jak pokazują analizy statystyczne od 1992 do 2008 r. w społecznościach wiejskich oba te wskaźniki są znacznie wyższe. Mieszkańcy miast są mniej przywiązani do parafii niż mieszkańcy wsi, a poziom więzi rośnie wraz z wiekiem²⁹. Poczucie związku z parafią w obszarach wiejskich nie ma charakteru ściśle religijnego, a raczej lokalny, gdyż mieszkańcy utożsamiają parafię z miejscem swojego zamieszkania oraz najbliższą społecznością³⁰. Jak dowodzą liczne opracowania naukowe, wspólnota parafialna jest istotna w wiejskiej przestrzeni społecznej, gdyż organizuje życie mieszkańców oraz zacieśnia więzi międzyludzkie³¹.

²⁷ II POLSKI SYNOD PLENARNY, *Sól ziemi. Powołanie i posłannictwo świeckich*, 32, 145.

²⁸ Marek CHMIELEWSKI, „Parafia jako wspólnota wspólnot w polskich publikacjach posoborowych”, *Roczniki Teologiczne* 46, z. 5 (1999): 165. Parafia w kontekście społecznym była również przedmiotem dogłębnych analiz ks. Piwowarskiego. Według jego obserwacji „Parafia była wspólnotą; już nią nie jest. Była nią, gdyż łączyła się ściśle z jakąś wspólnotą lokalną, wsią lub dzielnicą. Nie jest już nią w mieście. W coraz mniejszym stopniu jest nią na wsi, która również ulega przemianom. Wspólnotowy charakter parafii był więc związany z formami życia społecznego, nie pochodził zaś ze wspólnoty wiary. Co najwyżej wzmacniała ona więź wspólnotową nie przez siebie stworzoną”, zob. Władysław PIWOWARSKI, „Parafia katolicka jako grupa społeczna”, *Zeszyty Naukowe KUL* 3, nr 43 (1969): 43.

²⁹ Wojciech SADŁOŃ, „Społeczny wymiar parafii wiejskiej w Polsce na podstawie badań statystycznych”, *Trzeci Sektor* 29 (2013): 40; CIECIELAĞ i BIEŃKUŃSKA, *Życie religijne w Polsce*, 5-6.

³⁰ Wojciech SADŁOŃ, „Ciągłość i zmiana wiejskich parafii katolickich”, w: *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, t. 1, red. Maria Halamska, Monika Stany, Jerzy Wilkin (Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, 2019), 377.

³¹ Krystyna LEŚNIAK-MOCZUK, „Instytucje społeczne w wiejskiej przestrzeni społecznej”, *Acta Universitatis Lodzensis Folia Sociologica* 37 (2011): 27-48; Kinga LENDZION, „Rola kapłana proboszcza w rozwoju społeczności wiejskich. Prezentacja wybranych parafii”, w: *Społeczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce. Partycypacja lokalna i kapitał społeczny*, red. Hanna. Poddedworna Paweł Ruszkowski (Warszawa: Scholar, 2008), 295; Józef STYK, „Światopogląd i religia a tożsamość społeczno-kulturowa mieszkańców wsi”, w: *Socjologia wsi i rolnictwa*, red. Jan Turowski (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1995), 226.

Poprzez pracę kapłanów odpowiada za religijność instytucjonalną, a dzięki ich postawie prospołecznej buduje pobożność indywidualną. Pełni zatem funkcję duszpasterską, integracyjno-społeczną i towarzyską, zarówno w wymiarze lokalnym, rodzinno-sąsiedzkim, jak i ponadlokalnym³². Według danych statycznych CBOS z 2014 r. działalność parafii na rzecz społeczności lokalnej była prowadzona w 98% parafii miejskich i 92% parafii wiejskich. Najczęściej, gdyż aż w 73% parafii polegała ona na organizowaniu wycieczek i pielgrzymek, a w 61% prowadzeniu wydarzeń kulturalnych i działań wychowawczych dla dzieci oraz młodzieży. Tylko 14% parafii wykazało aktywność w zakresie opieki i pomocy osobom starszym, a 25% w działalności edukacyjnej i doradczej³³.

Warto jednak zaznaczyć, że zarówno w miastach, jak i na wsiach, kościoły ogrywały i wciąż pełnią znaczącą rolę przestrzenną jako dominanty architektoniczne i krajobrazowe zarówno w wymiarze fizycznym, jak i ideowym³⁴. Analiza ich umiejscowienia w strukturach osadniczych dowodzi, że już w przeszłości miały funkcję centrotwórczą oddziaływującą na całą przestrzeń publiczną miejscowości. Organizowały ją zarówno w wymiarze przestrzennym, kompozycyjnym, komunikacyjnym, terytorialnym, jak i społecznym³⁵. Także dzisiaj kościoły wraz z przyległymi terenami pozostają istotnymi elementami wiejskich przestrzeni publicznych, co potwierdzają liczne opracowania

³² LENDZION, „Rola kapłana proboszcza w rozwoju społeczności wiejskich”, 295.

³³ Wojciech KLIMSKI, „Parafia katolicka i szansa na rozwój społeczności lokalnej”, Fundacja Matuzalem, https://www.fundacjamatuzalem.pl/wp-content/uploads/2022/01/Matuzalem_parafia-i-spoleczność-lokalna-2-1.pdf, dostęp: 10.08.2024.

³⁴ Marian KORNECKI, „Drewniana architektura sakralna w Polsce. Zagadnienie typów i form regionalnych w rozwoju historycznym”, *Ochrona Zabytków* 45, nr 1-2 (176-177) (1992): 7-31; Janusz BOGDANOWSKI, „Kościół w krajobrazie”, w: *Mysterium Christi*, t. 7. *Podręcznik liturgiki ogólnej i szczegółowej. Sztuka w Liturgii*, red. Wacław Józef Świerzawski (Kraków–Sandomierz: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej–Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu, 1996), 168.

³⁵ Agata KORZENIOWSKA, „Miejsce kościoła w strukturze wsi na przykładzie wybranych wsi polskiego Zamagurza Spiskiego”, *Przestrzeń, Urbanistyka, Architektura* 2 (2021): 73-86.

naukowe³⁶. Centralna lokalizacja świątyń często w obrębie nawsia³⁷, ich okazała bryła architektoniczna oraz wyróżniający się na tle pozostałych zabudowań styl sprzyja także budowaniu tożsamości kulturowej danego miejsca³⁸. Kościoły są materialnym przejawem pobożności mieszkańców i jednym z najważniejszych wyróżników krajobrazu wiejskiego³⁹. Świątynie jako punkty ogniskujące uwagę oraz jej najbliższe otoczenie budują koloryt danego miejsca, wpływają na jego estetykę oraz stają się magnesem życia wspólnotowego w różnych jego przejawach. W miastach najczęściej jest ono ograniczone do uroczystości religijnych, na wsiach zaś wykracza poza funkcje sakralne i staje się często jedynym miejscem integracji społecznej⁴⁰.

Realizacja usług społecznych, kulturalnych i wychowawczych świadczonych przez Kościół może odbywać się nie tylko w budynku świątyni, ale również w przestrzeni towarzyszącej obiektom kultu. Dowodzą tego liczne przykłady w krajach Europy Zachodniej, jak i wciąż pojedyncze realizacje w Polsce, m.in. zespół sakralny pw. Matki Kościoła Niepokalanej Jutrzenki Wolności w Katowicach-Brynowie, gdzie w ogólnodostępne otoczenie kościoła wpisano amfiteatr oraz przestrzeń rekreacyjną. W ten sposób realizowana jest idea wielofunkcyjnych ośrodków parafialnych odpowiadających potrzebom „uspo-

³⁶ Sylwia STASZEWSKA, *Wiejska przestrzeń publiczna – miejsca integracji społecznej, rekreacji i edukacji w gminie Kobylin* (seria „Ekspertyzy i Raporty”, t. 7) (Poznań: Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2020), 63; Dawid SOSZYŃSKI, Paulina GADAJ, Magdalena KOŁODYŃSKA et al., „Problemy funkcjonowania i kształtowania wiejskich przestrzeni publicznych na przykładzie wybranych wsi gminy Uścimów na Polesiu Zachodnim”, *Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum* 11, nr 3 (2012): 227-237; Sylwia STASZEWSKA, *Przestrzenny rozwój obszarów wiejskich. Zasady kształtowania przestrzeni wsi wielkopolskiej* (seria „Ekspertyzy i Raporty”, t. 3) (Poznań: Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2018), 36; Michał MICEK, „Wiejskie przestrzenie publiczne” w: S. STASZEWSKA, *Przestrzenny rozwój obszarów wiejskich*, 24-27.

³⁷ „Nawsie” to pojęcie z ruralistyki oznaczające wspólną część gminy, wsi poddańczej w formie placu otoczonego zagrodami, zob. *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3946313>, dostęp: 12.08.2024.

³⁸ Magdalena RZESZOTARSKA-PALKA, „Tożsamość krajobrazu wsi Pomorza Zachodniego”, *Topiarius. Studia krajobrazowe* 1 (2016): 151; 157; https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-6f3bee7f-c174-47df-bc89-26d98dd9127f/c/Mono_T1_Rzeszotarska-Palka.pdf, dostęp: 10.07.2024.

³⁹ Irena NIEDZWIECKA-FILIPIAK, *Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, 2009), 60; 97-98.

⁴⁰ Sławomir MADNES i Maria ROGACZEWSKA, „Parafia rzymskokatolicka w środowisku lokalnym”, w: *Oblicza lokalności. Ku nowym formom życia lokalnego*, red. Joanna Kurczewska, (Warszawa: WFiS, 2008), 274.

łącznionego kościoła”⁴¹. Przestrzeń przy obiektach sakralnych jest nie tylko miejscem modlitwy i praktyk religijnych, ale również spotkań towarzyskich, wydarzeń kulturalnych i działań wspólnotowych. Sprzyja temu jej ogólnodostępny charakter. Teren przykościelny uzupełniony w odpowiedni program funkcjonalno-przestrzenny może zatem korzystnie wpłynąć nie tylko na aspekt religijny, ale również świecki⁴².

CEL I METODY

Celem niniejszego artykułu jest ocena terenów przykościelnych wiejskich kościołów parafialnych do świadczenia usług społecznych i kulturowych oraz dodatkowo określenie stopnia dostępności przestrzennej, infrastrukturalnej oraz zieleni wyższej terenów przykościelnych w odniesieniu do pełnienia funkcji ekstensywnych. Badaniami objęto wszystkie rzymsko-katolickie parafie wiejskie znajdujące się w granicach administracyjnych archidiecezji lubelskiej z wyłączeniem diecezji sandomierskiej i siedleckiej. Łącznie przeanalizowano 183 obiekty sakralne.

Chcąc określić stopień wykorzystania i przystosowania terenów przykościelnych do celów społecznych, kulturalnych, wychowawczych i więziotwórczych, przelizowano dostępną literaturę przedmiotu, przeprowadzono badania terenowe oraz analizy przestrzenne i kartograficzne z wykorzystaniem narzędzi GIS oraz internetowego serwisu informacji przestrzennej Geoportal2. Jak ustalili autorzy opracowania na podstawie dostępnych opracowań⁴³ i własnych obserwacji, czynnikami determinującymi przystosowanie terenów przykościelnych w obszarach wiejskich do funkcji ekstensywnych są:

⁴¹ Jan RABIEJ, *Tradycja i nowoczesność w architekturze kościołów katolickich. Świątynia fenomenem kulturowym*, (Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, nr 1606) (Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, 2004): 138; Jan RABIEJ, „Współczesna architektura sakralna Kościoła katolickiego – przestrzeń Eucharystii w środowisku kulturowym”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 71, nr 3 (2018): 221-236.

⁴² Grażyna LASEK, „Przestrzeń sacrum w krajobrazie na przykładach wsi śląskiej”, w: *Tradycyjne i nowe przestrzenie publiczne na obszarach wiejskich*, red. Anna Marta Włodarczyk (Nysa: Oficyna Wydawnicza PWSZ, 2014), 38; PLEWKO, SZYSZKA *Parafia jako źródło wsparcia społecznego*, 54-57.

⁴³ Krzysztof BIERWIACZONEK, *Społeczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2016), 21-40; Agnieszka CHOJECKA, „Znaczenie terenów zielonych w przestrzeni publicznej oraz ich wpływ na jakość życia miejskiego”, *Rynek – Społeczeństwo – Kultura* 1(9) (2014): 48-54.; Tomasz KWARCINIŃSKI, „Wpływ rozwoju infrastruktury transportu na dostępność transportową obszarów wiejskich w Polsce”, *Problemy Transportu i Logistyki* 3(43) (2018): 73-79, DOI: 10.18276/ptl.2018.43-07, dostęp: 10.08.2024.

rozmiar danej przestrzeni, jej zagospodarowanie i ukształtowanie terenu, forma i jakość pokrycia roślinnością, zwłaszcza wyższą, program funkcjonalno-przestrzenny, elementy wyposażenia, zapewnienie komunikacji kołowej i pieszej oraz transportu publicznego. Ponadto ważnym czynnikiem jest położenie terenu przykościelnego na tle struktury osadniczej – zwłaszcza odległość od centrum miejscowości, obecność innych wiejskich przestrzeni publicznych oraz innych placówek świadczących funkcje społeczne. Parametry te mają decydujący wpływ na dostępność terenu przykościelnego oraz jego rolę w procesie integracji społecznej. Wymienione kryteria pogrupowano i przydzielono do pięciu kategorii, a mianowicie przestrzennej, roślinnej, użytkowo-infrastrukturalnej, komunikacyjnej oraz struktury osadniczej. Następnie dokonano oceny analizowanych terenów przykościelnych w każdej kategorii, posługując się zmodyfikowaną metodą bonitacji punktowej. W tym celu każdą kategorię oceniono, używając skali punktowej od 1 do 3, gdzie 1 oznacza wartość najniższą, 2 – średnią, a 3 najwyższą. Ostatecznym krokiem badań była ogólna analiza SWOT dla wszystkich opracowywanych terenów przykościelnych archidiecezji lubelskiej. Jej zadaniem jest określenie wspólnych mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń terenów przykościelnych w zakresie wykorzystania przestrzeni przykościelnych do celów wspólnotowych i społecznych.

WYNIKI

OCENA WIELKOŚCI DZIAŁEK, ZAGOSPODAROWANIA I UKSZTAŁTOWANIA TERENU

W wyniku przeprowadzonych badań można stwierdzić, że średnia wielkość parceli kościelnej wynosi 31,9 ara (a). Powierzchnię powyższej średniej ma 68 zinwentaryzowanych obiektów, co stanowi zaledwie 38% ogółu. Największe działki znajdują się w Zagłobie (125,8 a) i Kosarzewie (98,2 a). Najmniejszą powierzchnię ma teren posesji kościelnej w Rzeczycy Księżej (10 a). Powierzchnie wszystkich badanych obiektów sakralnych składają się z trzech form pokrycia i zagospodarowania: bryły kościoła, części utwardzonej (drogi, place, obiekty kubaturowe inne niż świątynia) oraz terenów niezbudowanych i nieutwardzonych najczęściej zajętych przez roślinność (murawę, krzewy, drzewa). Średni udział liczbowy i procentowy powierzchni poszczególnych form zagospodarowania zawiera tabela 1.

Tabela 1. Średni udział liczbowy i procentowy powierzchni poszczególnych form zagospodarowania terenów przykościelnych (opracowanie własne)

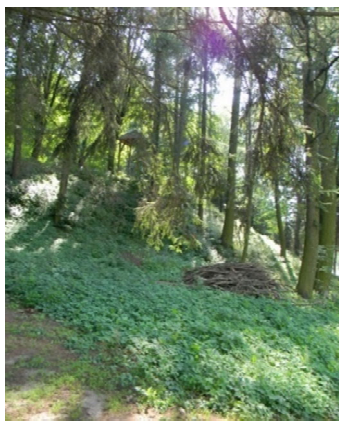
Forma pokrycia i zagospodarowania terenu	Średni udział liczbowy powierzchni (ary)	Średni udział procentowy powierzchni (%)
Bryła kościoła	4,5	14%
Powierzchnie utwardzone	7,4	23%
Powierzchnie niezabudowane i nieutwardzone	20,0	63%

Do celów społecznych i wspólnotowych najkorzystniejsze wydają się obiekty dysponujące największą powierzchnią. Spośród 183 uwzględnionych w badaniach kościołów aż 19 dysponuje działką powyżej 50 a, co stanowi 10% wszystkich obiektów. Największą grupę tworzą jednak parcele kościelne o powierzchni 21–49 a. Takich obiektów jest 128, czyli 70% wszystkich analizowanych miejsc. Działki o wielkości poniżej 20 a występują zaś przy 36 miejscach kultu, co stanowi 20% wszystkich badanych terenów przykościelnych.

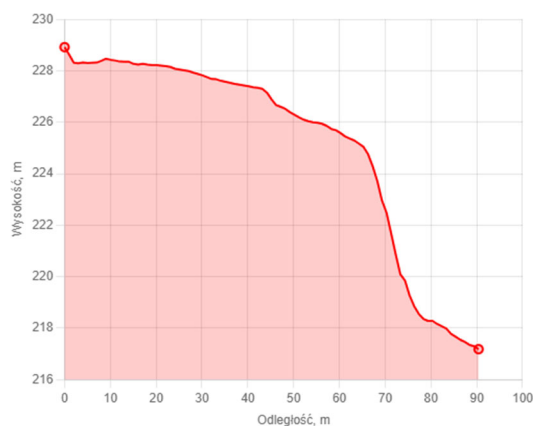
Zdaniem autorów tego opracowania o dostępności terenów przykościelnych do pełnienia funkcji ekstensywnych decyduje jednak nie tylko ich wielkość, ale także forma ich zagospodarowania. Szczególnie istotna jest obecność nawierzchni utwardzonych w formie ścieżek oraz placów, które zachęcają użytkowników do korzystania z przestrzeni sakralnej np. spacerów, spotkań. Brak chodników deprymuje odbiorców, a sama murawa jest elementem zniechęcającym, a nawet odstrasającym. Przy 68 badanych obiektach sakralnych (37%) ilość powierzchni utwardzonych plasuje się powyżej średniej. Najwięcej tej formy pokrycia znajduje się przy kościołach w Zezulinie (37.7 a) i w Kazimierzówce (29,9 a). Natomiast w odniesieniu do całkowitej powierzchni działki udział terenów utwardzonych jest najwyższy przy kościołach w Zezulinie (75%) oraz w Ludwinowie (65%). Obiektami z najmniejszą ilością powierzchni utwardzonych są tereny przykościelne w Żukowie (0,4 a) oraz w Płonce (0,5 a), a jej udział w łącznej powierzchni w obu przypadkach wynosi 2%. Poszerzając parametr powierzchni utwardzonych o obiekty kubaturowe, w tym bryłę świątyni, najkorzystniejszy stosunek powierzchni niezabudowanej do zabudowanej ma kościół w Zagłobie. Na tej parceli kościelnej tereny utwardzone zajmują 22,9 a, co stanowi 18% powierzchni całej działki. Budynek świątyni obejmuje 10,8 a czyli zaledwie 9%. Natomiast powierzchnie nieutwardzone obejmują 92,1 a, czyli 73% powierzchni całej działki. Ten

korzystny liczbowy bilans przestrzenny przekłada się na wysokie możliwości zagospodarowania tego terenu do różnych aktywności wspólnototwórczych. Jednakże nie jest on aktualnie wykorzystany, gdyż brakuje mu programu funkcjonalnego, elementów wyposażenia czy zakomponowanej roślinności. Dlatego też ocena punktowa tego terenu przykościelnego w odniesieniu do kryterium przestrzennego jest wysoka, lecz względem pozostałych kategorii – niska. Najkorzystniejsze proporcje pomiędzy terenami zabudowanymi a niezabudowanymi posiadają także tereny wokół kościołów w Kosarzewie i Woli Gałęzowskiej.

Na możliwości wykorzystania terenów przykościelnych do działań pozareligijnych ma wpływ również inny czynnik, a mianowicie ukształtowanie terenu. Średnia deniwelacja terenu analizowanych parceli kościelnych wynosi zaledwie 1,2 m, co oznacza, że większość terenów przykościelnych ma słabo zróżnicowaną rzeźbę terenu. Deniwelacje poniżej średniej są charakterystyczne dla 122 obiektów, czyli 67% wszystkich analizowanych miejsc kultu. Wyrównane działki, bez dużych spadków terenowych ułatwiają zagospodarowanie oraz nadanie im nowego programu funkcjonalnego. Dlatego też większość z nich otrzymała wysoką ocenę w przyjętej skali punktowej. Największe zróżnicowanie wysokościowe terenu przykościelnego odnotowano w Woli Gałęzowskiej, gdzie łączna różnica wysokości na całej długości działki wynosi aż 11,8 m (Ryc. 1). W tym przypadku 1/3 wygradzonej parceli kościelnej charakteryzuje się bardzo dużym spadkiem terenowym wynoszącym 8,5 m, ograniczając możliwości funkcjonalne w zakresie aktywności wspólnotowych i prospołecznych (Fot. 1). Dodatkowym utrudnieniem jest również gęste pokrycie terenu drzewami. Podobną sytuację można odnotować w Kosarzewie i w Łubkach. W Kosarzewie teren za kościołem jest mocno zróżnicowany, gdyż na dystansie 37 m różnica wysokości wynosi 8,5 m, przez co został on podzielony na dwa tarasy. W Łubkach natomiast największe różnice wysokości dotyczą terenu przed kościołem, gdzie na dystansie 53 m teren wznosi się o 7,6 m. Ocena punktowa całej kategorii przestrzennej wykazała, że tylko 13 terenów przykościelnych (7%) jest na tyle dużych, równych i utwardzonych, że osiągną najlepsze warunki do rozwoju funkcji społecznych i wspólnotowych. Są to parcele kościelne w Zagłobie, Kosarzewie, Abramowie, Garbowie, Wólce Lubelskiej, Bobach, Wąwolnicy, Michowie, Wygnanowicach, Ciechankach Łęczyńskich, Siennicy Nadolnej i Orłowie Murowanym. Ocenę średnią otrzymało 37 obiektów sakralnych, czyli 20%, a najniższą 133 (73%). Wśród najniżej ocenionych miejsc kultu najbardziej niekorzystną sytuację przestrzenną posiadają parcele przy kościołach w Woli Gałęzowskiej i Piotrkowie.

Fot. 1. Ukształtowania frontowej części terenu przykościelnego w Woli Gałęzowskiej (fot. M. Żak-Kulesza)

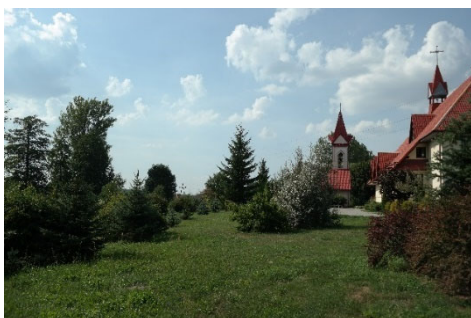
Ryc.1. Profil ukształtowania parceli kościelnej w Woli Gałęzowskiej (oprac. P. Kulesza na podstawie danych z Geoportal2)

OCENA STRUKTURY ROŚLINNEJ

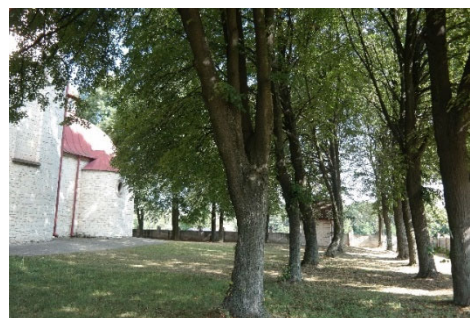
Kolejnym ważnym czynnikiem, który sprzyja integracji społecznej, prowadzeniu działań wspólnotowych oraz wychowawczych na terenach przykościelnych, jest roślinność. Zieleń bowiem, a zwłaszcza drzewa i krzewy, wpływają na percepcję danej przestrzeni, poprawiają warunki mikroklimatyczne, dzielą teren pod względem funkcjonalnym i kompozycyjnym. Zachęcają do korzystania z określonej przestrzeni oraz dają poczucie bezpieczeństwa. Zadbaną i odpowiednio zaaranżowaną roślinność jest elementem estetycznym, wpływającym na wizerunek danego miejsca, podkreślając jego wartość kulturową⁴⁴. Mając na uwadze powyższe korzyści oceniono tereny przykościelne pod kątem obecności roślinności komponowanej. Kryteriami ewaluacji w tym zakresie były: obecność drzew, zwłaszcza okazów dojrzałych i wiekowych oraz różnorodność i złożoność kompozycji roślinnych (kolorystka, faktura liści, pokrój). Ocenę najwyższą w tym zakresie otrzymało 15 terenów przykościelnych, co stanowi 8% wszystkich analizowanych miejsc kultu. Wartość średnią uzyskało 65 obiektów (35%), a najniższą 103 (56%). Wśród obiektów ocenionych najwyżej pod względem zróżnicowania gatunkowego,

⁴⁴ Piotr KULESZA, *Współczesne otoczenie wiejskich kościołów parafialnych archidiecezji lubelskiej. Analiza dendrologiczna z aspektami kompozycyjnymi i krajobrazowymi* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2023), 55-56.

aranżacji kolorystycznych i rozwiązań kompozycyjnych zieleni wyróżnia się otoczenie kościołów w Pliszczynie (Fot. 2), Zezulinie, Dąbrowicy, Żabiej Woli i Kosarzewie. W tych miejscach teren przykościelny dzięki różnorodności gatunków i ciekawym zestawieniom fakturowym oraz kolorystycznym roślin zyskuje charakter ogrodowy. Ze względu zaś na obecność starych drzew w układach alejowych wyróżnia się otoczenie kościoła w Orłowie Murowanym (Fot. 3). Warto jednak zaznaczyć, że kilka obiektów, mimo że cechuje się bogatym otoczeniem roślinnym, nie posiada wystarczająco rozległej przestrzeni do rozwijania aktywności wspólnotowych np. miejsca spotkań grup wspólnotowych czy organizacji koncertów.

Fot. 2. Aranżacja roślinności w otoczeniu kościoła w Pliszczynie (fot. P. Kulesza)

Fot. 3. Starodrzew w otoczeniu kościoła w Orłowie Murowanym (fot. M. Żak-Kulesza)

OCENA PROGRAMU FUNKCJONALNEGO I ELEMENTÓW WYPOSAŻENIA

Elementem wskaźnikowym w odniesieniu do funkcji społecznych i wspólnotowych terenów przykościelnych może być także podział przestrzeni na strefy funkcjonalne oraz obecność elementów infrastrukturalnych. Teren przykościelny w prawie kanonicznym, jak i w świadomości parafian jawi się przede wszystkim jako przestrzeń sakralna przeznaczona do praktyk religijnych, a zwłaszcza sprawowania nabożeństw procesyjnych⁴⁵. Najczęściej ma charakter odświętny i reprezentacyjny. Rzadko jest miejscem integracji wspólnoty parafialnej, aktywności kulturalnych i edukacyjnych. Badania terenowe otoczenia wiejskich kościołów parafialnych archidiecezji lubelskiej potwier-

⁴⁵ Jerzy ADAMCZYK, „Procesje eucharystyczne w ujęciu prawa kanonicznego”, *Liturgia Sacra* 24, nr 1 (2018): 173-187, DOI: 10.25167/LitS/24(2018)1/173-187; Szymon FEDOROWICZ, „Procesje parafialne i klasztorne w oktawie Bożego Ciała w dziewiętnastowiecznym Krakowie (1795-1918)”, *Nasza Przeszłość* t. 115-116 (2011): 219-243.

dzają to spostrzeżenie. Wśród 183 badanych miejsc kultu tylko 2 (1%) mają przestrzeń wyraźnie przeznaczoną do realizacji funkcji pozareligijnych. Są to kościoły w Dorohuczycy i Turce, gdzie w bezpośrednim sąsiedztwie świątyni umiejscowiono place zabaw. W pozostałych analizowanych obiektach nie ma wydzielonego programu funkcjonalno-użytkowego, a zwłaszcza adresowanego do potrzeb wspólnotowych. Wyróżnić można jedynie strefę wejściową, która ma charakter reprezentacyjny i zapraszający oraz miejsca do indywidualnej modlitwy przy grotach i figurach świętych. Brakuje zaś wydzielonych miejsc do spotkań grup parafialnych, koncertów plenerowych, placów zabaw i gier zespołowych, ogrodów biblijnych pełniących funkcje edukacyjne. Jedynie przy kościele w Wilczopolu urządzony jest niewielki plac z figurą Maryi i dwiema ławkami, który można wykorzystać do spotkań wspólnotowych. Dzięki temu obiekt ten uzyskał najwyższą punktację według tego kryterium.

Elementami sprzyjającymi budowaniu więzi społecznej parafian oraz poszerzającymi możliwości wykorzystania terenu przykościelnego do celów innych niż religijne są obiekty infrastrukturalne⁴⁶. Są to ławki, stoły piknikowe, kosze na śmieci, stojaki na rowery, oświetlenie, altany i pawilony ogrodowe, sceny lub estrady, urządzenia do gier i zabaw dla dzieci. Na podstawie przeprowadzonych obserwacji można stwierdzić, że wśród wymienionych udogodnień i rozwiązań technicznych najczęściej pojawiają się ławki odnotowane na 89 parcelach kościelnych (49%), latarnie widoczne przy 75 miejscach sakralnych (41%) oraz stojaki na rowery obecne przy 60 kościołach (33%). Dużo rzadziej pojawiają się kosze na śmieci widoczne przy 17 obiektach (9%). Nie zarejestrowano natomiast żadnych altan, wiat i pawilonów. Ciekawym rozwiązaniem są sceny i estrady, gdyż w otoczeniu 30 kościołów (16%) odnotowano występowanie podwyższonych konstrukcji pełniących funkcje ołtarzy polowych, które można wykorzystać do organizacji występów i koncertów plenerowych. Podsumowując, w kontekście całej kategorii użytkowo-infrastrukturalnej ocenę najwyższą uzyskało 7 obiektów sakralnych (4%), średnią 19 (10%), a najniższą aż 157 (86%). Najwyżej ocenione w tej kategorii zostały tereny przykościelne w Księżomierzy, Kraczewicach, Suchowoli, Wilczopolu, Żabiej Woli, Dorohuczycy i Olchowcu (kościół pw. św. Małgorzaty).

OCENA DOSTĘPNOŚCI KOMUNIKACYJNEJ

O możliwości wykorzystania danej przestrzeni publicznej w tym również religijnej decyduje dostępność, na którą składają się następujące czynniki:

⁴⁶ KLIMSKI, „Parafia katolicka i szansa na rozwój społeczności lokalnej”.

bliskość, rozproszona lokalizacja, czas dotarcia oraz uwarunkowania fizyczne i funkcjonalne tras komunikacyjnych⁴⁷. Może to być szczególnie istotne w obszarach wiejskich cechujących się często rozproszoną zabudową mieszkaniową i znacznym jej oddaleniem od kościołów. W takim przypadku o możliwości wykorzystania terenów przykościelnych poza najczęściej użytkowanymi nabożeństwami niedzielnymi może decydować jakość tras dojazdowych, obecność parkingów oraz połączenia komunikacji publicznej. Według tego kryterium ocenę najwyższą otrzymały 44 badane tereny przykościelne (24%), 63 ocenę średnią (34%), a 76 niską (42%). Do najwyżej ocenionych obiektów należą te, które mają zapewniony dojazd drogami asfaltowymi, posiadają duży utwardzony parking, a w ich bliskim sąsiedztwie znajduje się przystanek autobusowy. Wśród najwyżej ocenionych obiektów w tej kategorii na wyróżnienie zasługuje struktura drogowa i udogodnienia komunikacyjne przy kościołach w Zezulinie, Borzechowie, Niedrzwicy Dużej, Żdzannym, Konopnicy i Sawinie. O wysokich walorach komunikacyjnych tych właśnie miejsc zadecydowały lokalizacja przy głównych i wyremontowanych drogach asfaltowych, bardzo duże i funkcjonalne parkingi oraz bezpośrednie sąsiedztwo przystanków komunikacji publicznej. Warto wyjaśnić, że sama obecność przystanku nie jest gwarantem dostępności, gdyż jest jedynie jej przestrzennym udogodnieniem. O jego pełnej wartości funkcjonalnej decyduje przede wszystkim liczba kursów autobusowych. Czynnikiem obniżającym ocenę w kategorii komunikacyjnej są zaś: brak zorganizowanego miejsca postoju pojazdów lub jego słaba jakość oraz dojazd drogą gruntową bez możliwości skorzystania ze środków transportu publicznego.

OCENA TERENÓW PRZYKOŚCIELNYCH WZGLĘDEM STRUKTURY OSADNICZEJ

Ważnym czynnikiem decydującym o funkcjach społecznych terenów przykościelnych jest także ich lokalizacja na tle struktury osadniczej. Kościoły umiejscowione w centrum miejscowości ogrywają istotniejszą rolę kompozycyjną, przestrzenną i wspólnotową niż te umiejscowione na uboczu. Są bowiem nie tylko swoistym ośrodkiem duchowym, ale również społecznym budując tożsamość danej miejscowości i jej mieszkańców. Mając na uwadze ten istotny czynnik oceniono wiejskie kościoły parafialne w kontekście ich położenia na tle jednostek osadniczych. Jako kryterium oceny zastosowano

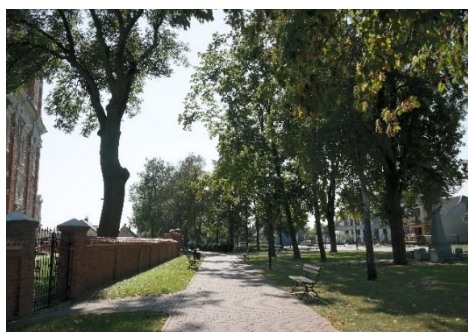
⁴⁷ Nil PASAOGULLARI i Naciye DORATLI, „Measuring accessibility and utilization of public spaces in Famagusta”, *Cities* 21, nr 3 (2004): 225-232, <https://doi.org/10.1016/j.cities.2004.03.003>, dostęp: 13.07.2024.

odległość od centrum miejscowości oraz sąsiedztwo innych wiejskich otwartych przestrzeni publicznych, takich jak: place, rynki, skwery i zieleńce. Dzięki temu można stwierdzić czy teren przykościelny jest jedynym miejscem więziotwórczym określonej społeczności. Jak wynika z analiz kartograficznych i obserwacji terenowych, 73 kościoły znajdują się w centrum miejscowości, co stanowi 40% wszystkich analizowanych obiektów.

Jedynie 25 miejsc kultu, czyli 14% graniczy lub jest w bliskim sąsiedztwie skweru, parku lub placu. Najlepszą ilustracją takich powiązań funkcjonalno-przestrzennych są kościoły w Niedzwicy Dużej (Fot. 4), Krasieninie i Gołębiu (Fot. 5). W tych trzech przypadkach tereny przykościelne łączą się bezpośrednio z innymi ogólnodostępnymi przestrzeniami publicznymi, będąc formą ich kontynuacji. W ten sposób zaciera się granica pomiędzy zieleńcem bez funkcji religijnej a przestrzenią sakralną. Choć miejsca te różnią się swoim charakterem, społeczną percepcją oraz programem użytkowym, wspólnie się dopełniają i pozwalają w pełni integrować społeczność. Z obserwacji autorów wynika, że takie połączenie przestrzeni świeckiej i sakralnej nie wpływa negatywnie i nie ogranicza możliwości ich wzajemnego wykorzystania. Wręcz przeciwnie, bliskość obiektów sakralnych zachęca do korzystania ze skwerów, wpływa na zwiększoną częstotliwość ich wykorzystania, poprawia wizerunek oraz daje poczucie większego bezpieczeństwa. Z drugiej strony sąsiedztwo ogólnodostępnej przestrzeni publicznej w formie zieleńców i placów umożliwia terenom przykościelnym realizację funkcji ekstensywnych bez konieczności wprowadzania obiektów infrastrukturalnych (np. boisk, estrad, placów zabaw), na które nie ma wystarczającego miejsca lub akceptacji społecznej wiernych. Bardzo bliskie sąsiedztwo skwerów, a nawet parku wiejskiego z terenami przykościelnymi odnajdujemy również w Barnowie, Kurowie, Wojsławicach, Niedzwicy Kościelnej, Niemcach i Wysokim, z tą jednak różnicą, że dzieli je droga. W Kurowie, Baranowie i Wojsławicach ulice te mają małe lub umiarkowane natężenie ruchu, zaś w Wysokim, Niedzwicy Kościelnej i Niemcach wysokie. Wpływa to negatywnie na możliwości funkcjonalne oraz obopólną dostępność przestrzeni sakralnej i świeckiej. Zaledwie 3 kościoły (2%) mają bezpośredni kontakt z przestrzenią publiczną o charakterze ogólnodostępnym i wspólnototwórczym (Niedzwica Duża, Krasienin, Gołąb). 21 miejsc kultu (11%) sąsiaduje z zieleńcem lub placem wiejskim w odległości nie większej jak 100 m i jest z nim wyraźnie powiązany przestrzennie i kompozycyjnie. Natomiast w przypadku 158 miejscowości (86%) teren przykościelny jest jedyną wiejską, otwartą i ogólnodostępną przestrzenią publiczną.

Fot. 4. Skwer przed kościołem
w Niedzwicy Dużej (fot. P. Kulesza)

Fot. 5. Zieleniec przed kościołem
w Gołębiu (fot. M. Żak-Kulesza)

Kolejnym istotnym aspektem jest położenie terenów przykościelnych w odniesieniu do placówek szkolno-wychowawczych i kulturalnych. Dzięki temu można ocenić czy parafie są jedynym obiektem ogólnodostępnym o funkcjach społecznych w danej miejscowości. Jako kryterium przyjęto obecność szkół, przedszkoli, świetlic wiejskich, remiz OSP, centrów i domów kultury oraz ich odległość od obiektu sakralnego. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że w 95 miejscowościach (52%) oprócz kościoła występują inne obiekty o charakterze publicznym, pełniące funkcje: wspólnotową, edukacyjną i kulturalną. Średnia ich odległość od miejsc kultury wynosi 365 m i aż 56 kościołów, czyli 31% zlokalizowanych jest poniżej średniej. W przypadku 22 kościołów (12%) dystans ten jest mniejszy niż 100 m, zaś tylko 4 parcele kościelne (2%) graniczą bezpośrednio ze szkołami (Pawłów, Sawin, Łubki, Strzeszkowice Duże). Ciekawym spostrzeżeniem jest fakt, że w Krężnicy Jarej, Popkowicach, Surhowie i Matczyniu w bliskim sąsiedztwie kościoła zlokalizowano domy pomocy społecznej. Dzięki temu rola parafii w aspekcie społecznym, a zwłaszcza opiekuńczo-integracyjnym wyraźnie wzrasta. Uwzględniając powyższe kryteria, łączna ocena badanych terenów przykościelnych względem struktury osadniczej jest następująca: najwyższą liczbę punktów uzyskało 68 obiektów (37%), średnią 55 (30%), a najniższą 60 (33%). Wśród obiektów najwyższej ocenionych w tym zakresie na wyróżnienie zasługują te w: Pawłowie, Sawinie, Krasieninie, Gołębiu, Firleju, Chodlu, Wojsławicach, Niemcach, Niedzwicy Dużej, Żółkiewce, Baranowie, Tarnogrze, Mełgwi, Krzczonowie i Wysokiem.

SYNTEZA OCENY

W ujęciu całościowym aż 104 tereny przykościelne uzyskały ocenę maksymalną, w co najmniej jednej z pięciu kategorii. Najwyższą liczbę punktów w jednej kategorii osiągnęły 72 miejsca kultu, natomiast w obrębie dwóch kategorii tylko 27. Żaden teren przykościelny nie otrzymał najwyższej liczby punktów w czterech lub we wszystkich pięciu kategoriach, a zatem nie spełnia jednocześnie idealnych warunków przestrzennych, roślinnych, użytkowo-infrastrukturalnych, komunikacyjnych i osadniczych do realizacji potrzeb społecznych i wspólnotowych. Tylko pięć badanych terenów przykościelnych uzyskało maksymalną ocenę w zakresie trzech kategorii jednocześnie, choć nie zawsze w tych samych. Najlepsze wyniki w zakresie przestrzennym, roślinnym i komunikacyjnym otrzymały tereny przykościelne w Kosarzewie oraz Ciechankach Łęczyńskich (Fot. 5). W aspekcie przestrzennym, roślinnym oraz osadniczym otoczenie kościoła w Siennicy Nadolnej (Fot. 7). Natomiast w kontekście przestrzennym, komunikacyjnym i osadniczym najlepszy wynik uzyskał teren przykościelny w Wąwolnicy. Kościół pw. św. Małgorzaty w Olchowcu otrzymał zaś najwyższe noty w następujących kryteriach: roślinnym, użytkowo-infrastrukturalnym i komunikacyjnym. Wyniki oceny punktowej przystosowania badanych terenów przykościelnych do pełnienia funkcji ekstensywnych w rozbiciu na poszczególne kategorie prezentuje tabela 2.

Fot. 6. Teren przykościelny
w Ciechankach Łęczyńskich
(fot. M. Żak-Kulesza)

Fot. 7. Niezagospodarowane otoczenie
kościół w Siennicy Nadolnej
(fot. M. Żak-Kulesza)

Tab. 2. Ocena funkcji społecznych, kulturalnych i wspólnotowych terenów przykościelnych parafii wiejskich archidiecezji lubelskiej (opracowanie własne)

Kategoria oceny	Kryterium oceny	Liczba kościołów		
		Ocena		
		Niska (1 pkt)	Średnia (2 pkt.)	Wysoka (3 pkt.)
Przestrzenna	Rozmiar terenu	133	37	13
	Forma zagospodarowania terenu			
	Ukształtowanie terenu			
Roślinna	Obecność drzew	103	65	15
	Złożoność kompozycji roślinnych			
Użytkowa i infrastrukturalna	Strefy funkcjonalno-przestrzenne	157	19	7
	Elementy wyposażenia terenu			
Komunikacyjna	Drogi	76	63	44
	Parkingi			
	Transport publiczny			
Struktura osadnicza	Położenie (odległość od centrum)	60	55	68
	Sąsiedztwo innych terenów publicznych (skwery, place, zieleńce)			
	Obecność placówek szkolno-wychowawczych, kulturowych i opiekuńczych			

OCENA SWOT TERENÓW PRZYKOŚCIELNYCH

Swoistym podsumowaniem oceny punktowej terenów przykościelnych do potrzeb społecznych i wspólnotowych jest określenie ich mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń. W tym celu wykonano analizę SWOT. Jak wynika z przeprowadzonej analizy tereny przykościelne mają duży, lecz słabo rozwinięty potencjał do pełnienia funkcji pozareligijnych. Ich atutem jest jasno wydzielona, bezpieczna, prawie płaska i uzupełniona roślinnością wyższą przestrzeń. Z drugiej strony parcele kościelne pozbawione są programu użytkowego i jasno wyznaczonych stref funkcjonalnych. Brakuje w nich części wspólnotowej oraz elementów wyposażenia umożliwiających rozwój aktywności społecznych i kulturalnych. Największą ich szansą jest położenie i rola

w strukturze osadniczej. Dominująca forma architektoniczna kościołów oraz ich centralne usytuowanie w miejscowości czyni z tych obiektów ważne miejsca centrotwórcze, budujące tożsamość miejsca oraz więzy lokalnej społeczności. Ponadto autorzy zauważają, że dla części parafii funkcje ekstensywne można wprowadzić na tereny parafialne niepowiązane bezpośrednio z kościołami. Dysponują one bowiem obszarami o korzystnych warunkach terenowych w pobliżu domów parafialnych i plebani (np. Niedrzwica Kościelna), które mogą stać się w przyszłości multifunkcjonalnymi zespołami parafialnymi. Największym zagrożeniem jest obawa o utratę funkcji religijnych i nadmierna sekularyzacja przestrzeni sakralnej. Zestawienie wszystkich wyników analizy SWOT zawiera tabela 3.

Tab. 3. Mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia terenów przykościelnych w odniesieniu do pełnienia funkcji społecznych, kulturalnych i wspólnotowych (opracowanie własne)

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • większość terenów ma mało zróżnicowaną rzeźbę terenu, ze spadkami poniżej 1 m; • obecność drzew i krzewów poprawia warunki przebywania w aspekcie funkcjonalnym oraz estetycznym; • przy kilku obiektach funkcjonują plenerowe drogi krzyżowe np. w Księżomierzy i Piotrowinie; • zdecydowana większość ma zapewniony dobry dostęp drogami publicznymi, asfaltowymi, rozbudowane parkingi oraz przestrzenne udogodnienia dla transportu publicznego; • zdecydowana większość terenów przykościelnych jest jedyną większą otwartą przestrzenią publiczną w badanych miejscowościach; • w ponad połowie miejscowości oprócz kościołów funkcjonują inne placówki oświatowe, wychowawcze, kulturalne. 	<ul style="list-style-type: none"> • dominuje niewielki rozmiar parceli kościelnych; • większość nie posiada utwardzonych nawierzchni, co ogranicza ich funkcjonalność; • otoczenie roślinne nie ma przemyślanej aranżacji, tylko kilka terenów przykościelnych ma zróżnicowane układy roślinne pod względem faktury liści, pokroju i kolorystyki; • brakuje wyróżnienia stref funkcjonalno-przestrzennych zwłaszcza aktywności wspólnotowych i kulturalnych; • niewielka ilość lub całkowity brak elementów wyposażenia sprzyjających spotkaniom, zabawom, występom, aktywności sportowej; • 60% obiektów znajduje się poza centrum miejscowości; • zaledwie 14% terenów przykościelnych jest powiązanych funkcjonalnie, przestrzennie i kompozycyjnie z innymi ogólnodostępnymi przestrzeniami publicznymi np. zieleńcami i placami; • tylko 12% kościołów znajduje się w bardzo bliskim sąsiedztwie placówek szkolno-wychowawczych i kulturalnych;

Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • wyraźnie wydzielona i jasno zdefiniowana przestrzeń; • przestrzeń sakralna wzbudza poczucie bezpieczeństwa; • większa dostępność nie tylko dla praktykujących parafian, ale również innych mieszkańców miejscowości; • możliwość aranżacji roślinności istniejącej, tworzenia ogrodów biblijnych o funkcji dydaktycznej, religijnej i estetycznej; • możliwość nadania nowego programu użytkowego terenom przykościelnym opartego na działaniach grup parafialnych i stowarzyszeń; • dominacja przestrzenna i architektoniczna obiektów sakralnych pozwala kształtować wizerunek miejscowości, może stać się elementem skupiającym uwagę, integrującym społeczność; • mogą stanowić nie tylko ośrodki duszpasterskie, ale również centrotwórcze i społeczne; • możliwość nawiązania współpracy z placówkami szkolno-wychowawczymi i kulturalnymi oraz wykorzystania zasobów infrastrukturalnych, np. placów zabaw i boisk; • możliwość wykorzystania innych dostępnych terenów parafialnych niezwiązanych bezpośrednio z budynkiem kościoła, np. plebaniami, domami parafialnymi. 	<ul style="list-style-type: none"> • brak akceptacji społecznej dla nowych funkcji terenów przykościelnych, zwłaszcza obawa o utratę jej religijnej i pobożnego wymiaru (pozorna sekularyzacja przestrzeni); • przebudowa układu kompozycyjnego terenów przykościelnych i dostosowanie do nowych potrzeb może naruszyć utrwalone w tradycji i historii formy ich zagospodarowania przestrzennego (obwodnicowe ścieżki i szpaler drzew wzdłuż ogrodzenia).

PODSUMOWANIE

We współczesnym społeczeństwie istotna jest rola przestrzeni publicznych, w których ludzie mogą realizować swoje potrzeby materialne i niematerialne (rekreacyjne, sportowe, poznawcze, edukacyjne, naukowe, pracy twórczej, kształtowania tożsamości oraz duchowe). Jest ona niezbędna do prawidłowego funkcjonowania społecznego, gdyż jest miejscem budowania więzi społecznych i tożsamości z miejscem przebywania. Potrzeba urządzania takiej przestrzeni wstępuje i stale wzrasta zarówno w obszarach miejskich, jak i wiejskich. Dlatego też wiele instytucji życia publicznego, władz samorządowych i organizacji przywiązuje coraz większą wagę do tworzenia przestrzeni społecznych. Na taką potrzebę odpowiedział również Kościół katolicki, który

w dokumentach soborowych i posoborowych wskazał nową drogę funkcjonowania współczesnych parafii. Do jej roli duszpasterskiej dodał działania społeczne, wychowawcze, kulturalne i wspólnotowe, krzewiąc ideały duszpasterstwa społecznego oraz koncepcje wspólnoty parafialnej opartej na zasadzie „wspólnoty wspólnot”.

Przeprowadzone badania na wiejskich terenach przykościelnych archidiecezji lubelskiej dowodzą, że mimo słusznych założeń koncepcyjnych parafie nie są w stanie realizować założeń duszpasterstwa wspólnotowego. Wykonana ocena wykazała, że tereny przykościelne nie są przygotowane na prowadzenie działalności pozareligijnej, zwłaszcza w ujęciu przestrzennym. Są one zbyt małe, aby można było rozbudować w nich większe programy funkcjonalno-przestrzenne. Pozbawione są elementów wyposażenia oraz nie mają wydzielonych stref funkcjonalnych, a zwłaszcza przestrzeni wspólnotowej. Nade wszystko ich największym problemem jest zmiana charakteru przestrzeni sakralnej wokół kościołów. W świadomości parafian, a nawet samych duchownych, istnieje mentalny sprzeciw wobec nowych pozareligijnych funkcji terenów przykościelnych. Z drugiej strony są często jedynymi obiektami ogólnodostępnymi w małych miejscowościach, gdzie można by realizować działania prospołeczne i kulturalne. Warto zatem wykorzystać potencjał tych miejsc kultu i do tradycyjnych funkcji duszpasterskich dodać elementy sprzyjające działaniom prospołecznym.

BIBLIOGRAFIA

- ADAMCZYK, Jerzy. „Procesje eucharystyczne w ujęciu prawa kanonicznego”. *Liturgia Sacra* 24, nr 1 (2018): 173-187. DOI: 10.25167/LitS/24(2018)1/173-187.
- BIELA, Bogdan. „Duszpasterstwo społeczne Kościoła w świetle II Polskiego Synodu Plenarnego”. *Teologia Praktyczna* 3 (2002): 243-250.
- BIERWIACZONEK, Krzysztof. *Spoleczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016.
- BOGDANOWSKI, Janusz. „Kościoł w krajobrazie”. W: *Mysterium Christi*, t. 7. *Podręcznik liturgiki ogólnej i szczegółowej. Sztuka w Liturgii. Tom 7*, red. Wacław Józef Świerżawski, 165-198. Kraków–Sandomierz: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej–Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu, 1996.
- BOŻEWICZ, Marta. „Zmiany religijności Polaków po pandemii”. *Komunikat z badań CBOS* 85 (2022): 4-5.
- CHMIELEWSKI, Marek. „Parafia jako wspólnota wspólnot w polskich publikacjach posoborowych”. *Roczniki Teologiczne* 46, z. 5 (1999): 161-177.
- CHOJECKA, Agnieszka. „Znaczenie terenów zielonych w przestrzeni publicznej oraz ich wpływ na jakość życia miejskiego”. *Rynek – Społeczeństwo – Kultura* 1(9) (2014): 48-54.

- CIECIELĄG, Paweł i Anna BIEŃKUŃSKA. *Życie religijne w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2018.
- „Codex Iuris Canonici Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus (25.01.1983)”. *Acta Apostolicae Sedis* 75, pars 2: (1983): 1-317. Tekst polski: *Kodeks Prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*. Poznań: Pallottinum, 1984.
- CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II. „Decretum de apostolatu Laicorum: *Apostolicam actuositatem*”. *Acta Apostolicae Sedis* 58 (1966): 837-864. Test polski: SOBÓR WATYKAŃSKI II, „Dekret o apostolstwie świeckich *Apostolicam actuositatem*”. W: SOBÓR WATYKAŃSKI II. *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, 377-401. Poznań: Pallottinum, 2002.
- Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3946313>. Dostęp: 12.08.2024.
- FEDOROWICZ, Szymon ks. „Procesje parafialne i klasztorne w oktawie Bożego Ciała w dziewiętnastowiecznym Krakowie (1795-1918)”. *Nasza Przeszłość* 115-116 (2011): 219-243.
- FIRLIT, Elżbieta. „Więziotwórcza rola parafii we współczesnych społecznościach lokalnych”. W: *Spoleczności lokalne, konteksty przemian i innowacje*, red. Tomasz Herudziński, Piotr Swacha, 79-92. Warszawa: Wydawnictwo SGGW, 2018.
- JAN PAWEŁ II, „Adhortacja Apostolska *Catechesi tradendae* (16 października 1979)”. *Acta Apostolicae Sedis* 71 (1979): 1277-1340
- KAMIŃSKA, Beata. „Rola kościołów i świetlic przykościelnych w organizowaniu imprez kulturalnych i pracy z dziećmi i młodzieżą”. *Muzyka. Historia. Teoria. Edukacja* 2 (2012): 151-164.
- KAMIŃSKI, Ryszard. „Funkcje Tradycyjne i Nowe parafii terytorialne”. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 32, z. 6 (1985): 57-63.
- KLIMSKI, Wojciech. „Parafia katolicka i szansa na rozwój społeczności lokalnej”. Fundacja Matuzalem; https://www.fundacjamatuzalem.pl/wp-content/uploads/2022/01/Matuzalem_parafia-i-spoleczosc-lokalna-2-1.pdf. Dostęp: 10.08.2024.
- KOKORZYCKI, Sławomir. „Parafia jako „instytucja kultury”. W: *Instytucje kultury w czasach kryzysu*, red. Jacek Sójka, Przemysław Kieliszewski, Piotr Landsberg, Marcin Poprawski, 161-166. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2009.
- KORNECKI, Marian. „Drewniana architektura sakralna w Polsce. Zagadnienie typów i form regionalnych w rozwoju historycznym”. *Ochrona Zabytków* 45, nr 1-2(176-177) (1992): 7-31.
- KORZENIOWSKA, Agata. „Miejsce kościoła w strukturze wsi na przykładzie wybranych wsi polskiego Zamagurza Spiskiego”. *Przestrzeń, Urbanistyka, Architektura* 2 (2021): 73-86.
- KULEZA, Piotr. *Współczesne otoczenie wiejskich kościołów parafialnych archidiecezji lubelskiej. Analiza dendrologiczna z aspektami kompozycyjnymi i krajobrazowymi*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2023.
- KWARCIŃSKI, Tomasz. „Wpływ rozwoju infrastruktury transportu na dostępność transportową obszarów wiejskich w Polsce”. *Problemy Transportu i Logistyki* 3, nr 43 (2018): 73-79. DOI: 10.18276/ptl.2018.43-07. Dostęp: 10.08.2024.
- LASEK, Grażyna. „Przestrzeń sacrum w krajobrazie na przykładach wsi śląskiej”. W: *Tradycyjne i nowe przestrzenie publiczne na obszarach wiejskich*, red. Anna Marta Włodarczyk, 37-46. Nysa: Oficyna Wydawnicza PWSZ, 2014.
- LENDZION, Kinga. „Rola kapłana proboszcza w rozwoju społeczności wiejskich. Prezentacja wybranych parafii”. W: *Spoleczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce. Partycypacja*

- lokalna i kapitał społeczny*, red. Hanna Podedworna Paweł Ruszkowski, 288-301. Warszawa: Scholar, 2008.
- LEŚNIAK-MOCZUK, Krystyna. „Instytucje społeczne w wiejskiej przestrzeni społecznej”. *Acta Universitatis Lodziensis Folia Sociologica* 37 (2011): 27-48.
- MADNES, Sławomir i Maria ROGACZEWSKA. „Parafia rzymskokatolicka w środowisku lokalnym”. W: *Oblicza lokalności. Ku nowym formom życia lokalnego*, red. Joanna Kurczewska, 227-294. Warszawa: WFiS, 2008.
- MARIAŃSKI, Janusz. „Kościół katolicki w Polsce w przestrzeni życia publicznego analiza socjologiczna”. *Politeja* 14, 1(46) (2017): 144-166.
- MICEK, Michał. „Wiejskie przestrzenie publiczne”. W: Sylwia STASZEWSKA. *Przestrzenny rozwój obszarów wiejskich. Zasady kształtowania przestrzeni wsi wielkopolskiej* (seria Ekspertyzy i Raporty, t. 3), 24-27. Poznań: Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2018.
- NIEDZWIECKA-FILIPIAK, Irena. *Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, 2009.
- OPERACZ, Joanna. red. *Kościół w Polsce. Raport*. Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna, Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego J. Paderewskiego, 2023.
- PASAOGULLARI, Nil i Naciye DORATLI. „Measuring accessibility and utilization of public spaces in Famagusta”. *Cities* 21, nr 3 (2004): 225-232. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2004.03.003>. Dostęp: 13.07.2024.
- PIWOWARSKI, Władysław. „Parafia katolicka jako grupa społeczna”. *Zeszyty Naukowe* 3(43) (1969): 43-52.
- PLEWKO, Jadwiga i Małgorzata SZYSZKA. *Parafia jako źródło wsparcia społecznego. Zasoby i potrzeby parafii archidiecezji lubelskiej*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2021.
- II POLSKI SYNOD PLENARNY (1991-1999). *Ewangelizacja kultury i środków masowego przekazu*. Poznań: Pallottinum, 2001.
- II POLSKI SYNOD PLENARNY (1991-1999). *Potrzeba i zadania nowej ewangelizacji na przełomie II i III tysiąclecia chrześcijaństwa*. Poznań: Pallottinum, 2001.
- PRZECISZEWSKI, Marcin i Rafał ŁĄCZNY, red. *Kościół w Polsce. Raport*. Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna, 2021.
- RABIEJ, Jan. „Tradycja i nowoczesność w architekturze kościołów katolickich. Świątynia fenomenem kulturowym”. (*Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, nr 1606). Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, 2004.
- RABIEJ, Jan. „Współczesna architektura sakralna Kościoła katolickiego – przestrzeń Eucharystii w środowisku kulturowym”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 71, nr 3 (2018): 221-236.
- RZESZOTARSKA-PĄŁKA, Magdalena. „Tożsamość krajobrazu wsi Pomorza Zachodniego”. *Topiarus. Studia krajobrazowe* 1 (2016): 149-162, https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element/baztech-6f3bee7f-c174-47df-bc89-26d98dd9127f/c/Mono_T1_Rzeszotarska-Palka.pdf. Dostęp: 10.07.2024.
- SADŁOŃ, Wojciech. „Ciągłość i zmiana wiejskich parafii katolickich”. W: *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, t. 1, red. Maria Halamska, Monika Stany, Jerzy Wilkin, 351-387. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, 2019.

- SADŁOŃ, Wojciech. „Społeczny wymiar parafii wiejskiej w Polsce na podstawie badań statystycznych”. *Trzeci Sektor* 29 (2013): 40.
- SOSZYŃSKI Dawid, Paulina GADAJ, Magdalena KOŁODYŃSKA et al. „Problemy funkcjonowania i kształtowania wiejskich przestrzeni publicznych na przykładzie wybranych wsi gminy Uścimów na Polesiu Zachodnim”. *Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum* 11, nr 3 (2012): 227-237.
- STASZEWSKA, Sylwia. *Przestrenny rozwój obszarów wiejskich. Zasady kształtowania przestrzeni wsi wielkopolskiej* (seria Ekspertyzy i Raporty, t. 3). Poznań: Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2018.
- STASZEWSKA, Sylwia. *Wiejska przestrzeń publiczna – miejsca integracji społecznej, rekreacji i edukacji w gminie Kobylin* (seria „Ekspertyzy i Raporty”, t. 7). Poznań: Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2020.
- STYK, Józef. „Światopogląd i religia a tożsamość społeczno-kulturowa mieszkańców wsi”. W: *Socjologia wsi i rolnictwa*, red. Jan Turowski, 217-230. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1995.
- ZAREMSKI, Zbigniew. „Małe wspólnoty religijne w służbie misji ewangelizacyjnej kościoła”. *Teologia i Człowiek* 64, nr 4 (2023): 1-15. DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2023.029>. Dostęp: 10.08.2024.

WARTOŚĆ SPOŁECZNA I WSPÓLNOTOTWÓRCZA TERENÓW PRZYKOŚCIELNYCH WIEJSKICH KOŚCIOŁÓW PARAFIALNYCH ARCHIDIECEZJI LUBELSKIEJ

Streszczenie

Obecnie wzrasta zapotrzebowanie na przestrzeń, gdzie mogą być realizowane potrzeby społeczne. Jedną z takich przestrzeni jest parafia, która stanowi nie tylko podstawową jednostkę organizacyjną o funkcji duszpasterskiej, ale także powinna być „wspólnotą wspólnot” i realizować ideę duszpasterstwa uspołecznionego. W ten sposób jest nie tylko miejscem katechezy, ale również budowania więzi społecznych, integracji lokalnej społeczności oraz kreowania tożsamości danego miejsca. Jest to szczególnie ważne w dobie postępującej laicyzacji życia społecznego. Dlatego też warto zadać pytanie, czy współczesne parafie mają predyspozycje do pełnienia funkcji społecznych i wspólnotowych zwłaszcza w wymiarze przestrzennym? Celem niniejszego artykułu jest ocena przystosowania otoczenia wiejskich kościołów parafialnych do świadczenia usług społecznych, kulturowych, wychowawczych i wspólnotowych w odniesieniu do pięciu kategorii: przestrzennej, roślinnej, użytkowo-infrastrukturalnej, komunikacyjnej oraz osadniczej. Do oceny wykorzystano metodę bonitacji punkowej oraz analizę SWOT. W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że tylko pięć miejsc kultu spośród 183 wiejskich kościołów parafialnych posiada takie możliwości w zakresie trzech różnych kategorii. Żaden teren przykościelny nie otrzymał najwyższej liczby punktów w czterech lub we wszystkich pięciu kategoriach.

Słowa kluczowe: analiza SWOT; archidiecezja lubelska; infrastruktura; ocena; parafia; wieś; przestrzeń publiczna

THE SOCIAL AND COMMUNITY-CREATIVE VALUE OF THE CHURCHYARD AREAS
OF RURAL PARISH CHURCHES OF THE ARCHDIOCESE OF LUBLIN

Summary

Currently, there is a growing need for spaces to meet social needs. One of such spaces is the parish, which is not only the basic organizational unit with a pastoral function, but should also be a “community of communities” and implement the idea of socialized pastoral care. This involves not just catechesis but also building social bonds, integrating local communities, and creating place identity, which is crucial amid increasing secularization. Therefore, it is worth asking whether contemporary parishes are predisposed to fulfill social and community functions, especially in the spatial dimension? This article assesses whether contemporary parishes are equipped to fulfill social and community functions, particularly in the spatial dimension. The evaluation focused on five categories: spatial, vegetation, utility-infrastructure, communication, and settlement, using point valuation and SWOT analysis. The research found that only five out of 183 rural parish churches have the capability to meet these needs in three different categories. No church grounds received the highest number of points in four or all five categories.

Keywords: Archdiocese of Lublin; evaluation; infrastructure; parish; public space; SWOT analysis; village